

OSMANLI DÖNEMİNDE YEZİDİLERİN IRAK'IN TOPLUMSAL HAYATINA ADAPTASYONU (Lâleş Tapınağının Medreseye Dönüştürülmesi Örneği)

Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK

Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0002-1846-5493>

akavak@karabuk.edu.tr

ÖZ

Osmanlı Devleti oldukça geniş bir coğrafyada ve altı asır boyunca çok sayıda din, inanç, mezhep ve tarikat mensubunu imparatorluk şemsiyesi altında bir arada tutmayı başarmıştır. Irak bölgesi de Osmanlı coğrafyasının dinî, kültürel ve toplumsal çeşitlilik açısından oldukça zengin bir bölgesi olmuştur. Irak'ın bu çok kültürlü durumu günümüzde de devam etmektedir. Müslümanların dışında Yahudi ve Hıristiyanlar, Sabiiler, Yezidiler ve Kakailer, Sünnî tarikatlar ve Bektâşiler Irak'ın toplumsal hayatını renklendiren unsurlar olarak aynı topraklarda yaşamaktadırlar. Irak'taki dinî azınlıklardan biri de Yezidilerdir. Yezidiler Irak'taki %3'lük dinî azınlıklar içinde %26,3'lük oranla Hıristiyanlardan sonra ikinci büyük dinî topluluk statüsünde bulunmaktadır. Toplam Irak nüfusunun ise %0,86'sını oluşturan Yezidilerin, %97,5'i Kuzey Irak'ta yaşamaktadır. En yoğun yaşadıkları vilayet ise Musul'dur. Tarihi süreç içinde Atabekler döneminden itibaren Musul'da bulunan siyasî otoriteye sürekli başkaldıran Yezidiler, Irak'ta toplumsal barışı ve huzuru bozan dinî bir zümre olarak öne çıkmaya başlamışlardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin aldığı bazı askerî tedbirler, Yezidilerin siyasî otoriteye karşı gelme hususundaki dirençlerini kırmayı başarsa da bu defa daha farklı bir sorunu gündeme getirmiştir. O da Yezidilerin şehir hayatından uzaklaşarak, dağlık alanlarda daha izole ve içe kapanık bir yaşam tarzını benimsemeleridir. Osmanlı Devleti Yezidileri yeniden Irak'ın toplumsal hayatına geri döndürmek amacıyla dinî, siyasî, askerî ve kültürel bazı adımlar atmıştır. Bu adımlar sırasıyla Yezidilerin askerî tedbirlerle tedibi ve Musul'dan uzak bölgelere tenkileri, Yezidilerin İslam'a davet edilmesi, Irak'taki eğitim-öğretim sistemine dahil edilmesi, Yezidilerin askere alınması ve onlara hukukî statü verilmesidir. Yezidilerin Irak'taki eğitim-öğretim sistemine dahil edilmesi projesi kapsamında atılan adımlardan biri Lâleş vadisindeki tapınağın medreseye dönüştürülmesidir. Sadece bununla yetinilmemiş Müslüman olan Yezidi köy ve beldelerinde Yezidilerce saygı duyulan şahsiyetlerin adlarının verildiği okullar açılmıştır. Fakat Yezidi toplumu, Lâleş Tapınağının medreseye dönüştürülmesine itiraz ederek buna karşı güçlü bir toplumsal direnç göstermişlerdir. Bu nedenle eğitim öğretim alanında atılan bu adım akamete uğramıştır. Yezidiler kendi din adamlarının verdiği eğitimle yetinmeyi sürdürmüşlerdir. Bu bildiride Osmanlı arşiv belgeleri, Irak ve Yezidilerle ilgili kaynak eserler ışığında Osmanlı döneminde Yezidilerin Irak'ın toplumsal hayatına adaptasyonu hususu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yezidiler, Osmanlı Dönemi, Irak, Adaptasyon, Lâleş Tapınağı

ADAPTATION OF YAZIDIS TO IRAQI SOCIAL LIFE in THE OTTOMAN PERIOD (The Example of Conversion of the Lalesh Temple to a Madrasah)

Abstract

The Ottoman Empire managed to keep many members of religions, beliefs, sects and sufi orders together under the umbrella of the empire in a very wide geography and for six centuries. The Iraqi region was also a very rich region of the Ottoman geography in terms of religious, cultural and social diversity. This multicultural situation of Iraq continues today. Apart from Muslims, Jews and Christians, Sabians, Yazidis and Kakais, Sunni sufi orders and Bektashis live in the same lands as the elements that color the social life of Iraq. One of the religious minorities in Iraq is the Yazidis. Yazidis are the second largest religious community in Iraq after Christians with a ratio of % 26,3 among the % 3 religious minorities. % 97,5 of the Yazidis, who make up % 0,86 of the total Iraqi population, live in Northern Iraq. The most densely populated province is Mosul. Yazidis, who have constantly rebelled against the political authority in Mosul since the Atabeks period in the historical process, started to come to the fore as a religious group that disrupted the social peace and tranquility in Iraq. For this reason, although some military measures taken by the Ottoman Empire managed to break the resistance of the Yazidis to oppose the political authority, this time they brought a different problem to the agenda. That is, Yazidis moved away from city life and adopted a more isolated and introverted lifestyle in mountainous areas. The Ottoman Empire started to take some religious, political, military and cultural steps in order to return the Yazidis to the social life of Iraq. These steps are, respectively, the discipline of Yazidis with military measures and their reprimands to regions far from Mosul, the invitation of Yazidis to Islam, their inclusion in the education system in Iraq, the recruitment of Yazidis to the military and the granting of legal status to them. One of the steps taken within the scope of the project to include Yazidis in the education system in Iraq is the conversion of the temple in the Lalesh Valley into a madrasah. Not only that, but schools were also opened in different places, where the names of prominent figures respected by the Yazidis were given. However, the Yazidi community objected to the conversion of the Lalesh Temple into a madrasah and showed a strong social resistance against it. For this reason, this step taken in the field of education has failed. The Yazidis continued to be content with the education given by their clergy. In this paper, the adaptation of Yazidis to the social life of Iraq in the Ottoman period was examined in the light of the Ottoman archive documents and the source works related to Iraq and Yazidis.

Keywords: Yazidis, Ottoman Period, Iraqi Social Life, Adaptation, Lalesh Temple

GİRİŞ

Osmanlı Devleti hükümlerinde olduğu geniş coğrafyada dinî ve kültürel açıdan oldukça zengin bir mirasa sahip olmuştur. Osmanlı döneminde dinî, mezhebi ve tasavvufî çeşitliliğin en yoğun olduğu yerlerden biri Irak bölgesidir. Günümüzde de bu özelliğini devam ettiren Irak toplumu dinî alanda çoğunluğu oluşturan Müslümanların yanı sıra Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabiiler, Yezidiler ve Kâkailer, mezhep olarak Sünniler ve Şiiler, tasavvufî alanda ise Sünnî ve heterodoks tarikatlara ev sahipliği yapmaktadır.

Osmanlı döneminde Irak'taki dinî azınlıklar içinde en çok öne çıkanlardan biri Yezidilerdir. Irak'ın kuzeyinde daha çok Musul'da yaşayan Yezidiler, etnik köken olarak Kürtlere dayandırılır.¹ Hammer, Yezidileri en dikkat çekici Kürt aşireti olarak

¹ Roger Lescot, *Yezidiler*, çev. Ayşe Meral, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 9; Nelida Fuccaro, Öteki Kürtler Sömürge Irak'ında Ezidiler, Bgst Yayınları, İstanbul 2010, s. 29; Ahmed Sinü, *el-Ekrâdu'l-*

tarif eder.² İnançları konusunda ise birden çok görüş ve iddia dillendirilmiştir. Bu meyanda Kürtlerin antik dinlerinden Dasnilere dayandıranlar olduğu gibi³ onların aslında Zerdüştd oldukları ve İslam'ı kabul ettikten sonra eski inançlarından kopmadıkları için şehirden uzaklaşıp dağlık alanlarda eski dinlerini yaşatmaya devam ettiklerini ileri sürenler de vardır.⁴ Yine Yezidiliği, İslam'ın tasavvufi yönü bulunan sapkın bir mezhebi olarak tanıtanlar da bulunmaktadır.⁵ Bütün bunlarla beraber, son yıllarda Yezidiler hakkında yapılan çok sayıda araştırmada köklerinin Milattan önceye kadar uzandığı ve Yezidi inancının İslam ve öncesinde Zerdüştlük dahil pek çok semavî ve beşerî dinden izler taşıdığı kabul edilmektedir.⁶

Yezidiler tek tanrı inancına sahiptirler. Tanrının iyilik ve rahmet sahibi olduğu ve görevlerini bazı meleklerle devrettiğine inanan Yezidiler, bunlardan Melek-i Tâvûs'a ayrı bir kudsiyet atfederler.⁷ Tenâsüh inancının önemli bir yer tuttuğu Yezidilikte, biri kainattaki gizemi keşfetmek için boşlukta uçan ve gayb alemiyle sürekli iletişim halinde olan temiz ruh, diğeri ise kötü varlıklara hulûl eden şerli ruh olmak üzere iki ruhun bulunduğu inanılır.⁸ Yezidiler ayırım yapmadan bütün peygamberlere inanırlar.⁹ Cennet ve cehenneme de inanan Yezidiler'e göre ahiret gününe kadar insanlar birbirini takip eden yedi reenkarnasyondan geçeceklerdir.¹⁰ Ateş, hava, su ve toprağın yanı sıra mekan olarak Lâleş vadisi, insanlar içinde ise Adî b. Müsâfir (ö. 557/) kutsal kabul edilmiştir.¹¹ *Kitâbu'l-Cilve* ile *Mushaf-ı Reş* Yezidiler nezdinde mukaddes iki kitaptır.¹² Yezidiler güneşin ve ayın doğuş ve batışlarında ellerini ve yüzlerini yıkadıktan sonra güneş veya aya dönerek dua ederler.¹³ Yılda iki defa üçer gün oruç tutarlar.¹⁴

Yezidilerin üç katmanlı bir dinî örgütlenme yapısına sahip oldukları görülmektedir. En üstte "Mîr" adı verilen dinî ve dünyevî lider bulunur ve bu şahıs Musul'un Şeyhan nahiyesinde ikamet eder. Onun bir alt katmanında rûhânî lider olan "Baba Şeyh" yer alır.¹⁵ En alt katmanda ise "Müritletler" bulunmaktadır.¹⁶

İzidiyyûn fi'l-ahdi'l-Osmâni, Dâru'z-Zamân, Dimaşk 2012, s. 29; Sa'd Selûm, *Mietu vehm 'ani'l-akalliyât fi'l-Irak*, Dâru'r-Râfideyn, Beyrût 2015, s. 30.

² Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, IV/1105.

³ Muhammed Raûf Tavakkulî, *Tarih-i Tasavvuf der Kurdistan*, İntişârât-ı Tavakkulî, Tahran 1381, s. 15.

⁴ Halef Cerad, *el-Yezidiyye ve'l-Yezidiyyûn*, Dâru'l-Hivâr, Lazkiye 1995, s. 7; Enver el-Mâyî, *el-Ekrâd fi Behdînân*, Matbaatu Hâvâr, Duhok 2011, s. 124.

⁵ Thomas Buva *el-Yezidiyyûn ve usûluhumu'd-diniyye ve ma'abiduhum*, çev. Suad Muhammed Hıdır, el-Merkezu'l-Akadimî Li'l-ebhâs, Beyrût 2013, s. 73; Lescot, *Yezidiler*, s. 17-28; Tavakkulî, s. 15-16; Metin Bozan, *Şeyh Adî b. Müsâfir*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2012, s. 24-25.

⁶ Cerad, *el-Yezidiyye*, s. 7; Abdunnasır Hasû, *el-Yezidiyye ve'l-felsefetü'd-dâire*, Dâru't-Tekvîn, Dimaşk 2008, s. 7-31; Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 186-202.

⁷ el-Mâyî, *el-Ekrâd fi Behdînân*, s. 128.

⁸ Tavakkulî, s. 18; Beşir Said Abdurrahman, *Behdînân ve 'Aşâiruhâ*, Matbaatu Hânî, Duhok 2014, s. 546.

⁹ Sami Said Ahmed, *el-Yezidiyye ahvâluhum ve mu'tekadâtuhum*, Matbaatu'l-Câmi'a, Bağdat 1971, s. 67.

¹⁰ Lescot, *Yezidiler*, s. 61.

¹¹ Cerad, *el-Yezidiyye*, s. 22, 111; Züheyr Kazım Abûd, *el-Ezidiyye hakâik ve hafâyâ ve esâtîr*, el-Müessesetü'l-'Arabiyya, Beyrût 2005, s. 53; Con S. Kist, *el-Hayâtu beyne'l-Kurd târihu'l-İzidiyyîn*, çev. İmad Cemil Mizûri, Dâru Sipirêz, Duhok 2011, s. 48; Hasû, *el-Yezidiyye*, s. 45; el-Mâyî, *el-Ekrâd fi Behdînân*, s. 129.

¹² Cerad, *el-Yezidiyye*, s. 37, 111; Abûd, *el-Ezidiyye*, s. 93; Hasû, *el-Yezidiyye* s. 75; Abdurrahman, *Behdînân ve 'Aşâiruhâ*, s. 547.

¹³ Lescot, *Yezidiler*, s. 63.

¹⁴ Lescot, *Yezidiler*, s. 64; el-Mâyî, *el-Ekrâd fi Behdînân*, s. 130.

¹⁵ Selûm, *Mietu vehm*, s. 29; Muhammed en-Nâsır Sıddîkî, *Târîhu'l-Yezidiyye*, Dâru'l-Hivâr, Suriye 2015, s. 351-355.

¹⁶ Abbas Azzâvî, *Târîhu'l-Yezidiyye*, Matbaatu Bağdat, Bağdat 1935, s. 90-92; Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 265-271; Mehmet Sait Çakar, *Yezidilik*, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 178.

Yezidiler Irak toplumunda aşiretler halinde yaşayan dinî bir topluluktur.¹⁷ Azzâvî, Yezidilerin Şeyhan bölgesinde yoğunlaştıklarını vurguladıktan sonra otuzdan fazla Yezidî aşiretinden bahsetmektedir. Bunların en meşhurları Bekrân, Berdahli, Dasnî, Denâdiye, Dünbûlan, Reşkan, Zilka, Şeyhân, Mendekân, Mosan ve Hakkârî gibi aşiretlerdir.¹⁸

Yezidiler Irak'ta merkezi Musul'un Şeyhan nahiyesi olan Dasnî Emîrliği bölgesinde yaşamışlardır. Fakat diğer Kürt emîrliklerinde yaşayan Yezidiler de olmuştur. Irak dışında ise Dünbûli Emîrliği, Kilis Emîrliği ve Mahmudî Emîrliği¹⁹ Yezidilere ait diğer yerel yönetimlerdir.

Irak nüfusunun %0,86'sını oluşturan Yezidilerin %97,5'i Kuzey Irak'ta yaşamaktadır. Ülkede yaşayan %3'lük dinî azınlıklar içinde Yezidiler %26,3'lük oranla Hıristiyanlardan sonra ikinci büyük dinî azınlık statüsünde bulunmaktadır.²⁰ Yezidiler, Irak dışında Suriye, Türkiye, İran, Ermenistan ve Gürcistan gibi ülkelerde yaşamaktadır.²¹

Yezidiler hakkında farklı dillerde yazılmış çok sayıda eser ve akademik çalışma bulunmaktadır. Bununla beraber onların Osmanlı döneminde Irak toplumuna adaptasyonu ile ilgili müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yezidilerin dinî ve tasavvufî yönlerinin yanı sıra sebep oldukları siyasî ve toplumsal hadiselerle de uzun bir süre adlarından bahsedilmiştir. Bu nedenle Yezidilerin, Irak toplumuna adaptasyon sürecinin irdelenmesi önem arz etmektedir.

I. OSMANLI DEVLETİ'NİN YEZİDİLERLE MÜNASEBETİ

Osmanlı Devleti'nin Yezidilerle münasebeti on altıncı yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanmaktadır. Bu konuda adından bahsedilmesi gereken ilk Osmanlı padişahı I. Sultan Selim'dir. I. Sultan Selim'in İdris-i Bitlisi (ö. 926/1520) aracılığıyla Kürt beyleriyle yaptığı anlaşma sonrası İran'da kalan Erdelan beyliği hariç bir blok olarak Kürt beylerinin Osmanlıyı destekleme kararı almaları,²² Yezidileri de Osmanlı safında yer almak zorunda bırakmıştır.²³ 1514 Çaldıran Savaşı, sadece Osmanlı Devleti için değil bölgede yaşayan Kürtler için de bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu savaş Şiî Safevîlerin Batı Asya'daki egemenliğinin serencamı olmuştur. Kürtler yaşadıkları coğrafyanın büyük bir kısmında İran ve Safevî egemenliğinden çıkmış ve kendileri gibi Sünnî olan Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmişlerdir. Yezidî Kürtleri de bu değişim sürecinde toplumsal ve siyasî alanda paylarına düşeni almışlardır. I. Sultan Selim Kürt emîrleriyle yaptığı anlaşma çerçevesinde Dasnî Yezidî Emîrliği'ne de aynı hakları tanımıştır. Yine onun döneminde Kilis Emîrliği Yezidî şeyhlerinden İzzeddin'e verilmiştir.²⁴ Ondan sonraki dönemde Canbolat Bey Kilis ve etrafının en etkili Yezidî yöneticilerinden biri olmuştur.²⁵

Kanunî dönemine gelindiğinde özellikle Irakeyn Seferi ile Osmanlı'nın Irak'taki varlığı daha da güçlenmiştir. Kanunî Sultan Süleyman, Osmanlı'ya karşı Safevîleri destekleyen Soran Kürt Beyi İzzeddin Şîr'i 1534 yılında idam ettirmiştir. İzzeddin Şîr Beyin yönettiği Erbil ve Soran bölgelerinin idaresini ise Yezidî Beyi Hüseyin Bek

¹⁷ Abdurrahman, *Behdînân ve 'Aşâiruhâ*, s. 551.

¹⁸ Abbas Azzâvî, *'Aşâiru'l-'Irâk*, Mektebetü'l-Hadârât, Beyrût t.s., I/330-331.

¹⁹ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzîdiyyûn*, s. 96.

²⁰ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzîdiyyûn*, s. 34.

²¹ Tavakkulî, *Târîh-i Tasavvuf*, s. 25-26; Abdurrahman, *Behdînân ve 'Aşâiruhâ*, s. 541.

²² Yirmibeş Kürt beyinin I. Sultan Selim'i desteklediği kaydedilir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Y.y., t.s., II/275.

²³ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzîdiyyûn*, s. 91.

²⁴ Bitlisi, *Şerefnâme*, I/225; Sinû, s. 90.

²⁵ Bitlisi, *Şerefnâme*, I/226.

Dasnî'ye vermiştir.²⁶ Fakat Soran Hanedan mensuplarından Mîr Seyfüddin b. Mîr Hüseyin ellerinden alınan emîrliği tekrar geri almak için Yezidî emîri Hüseyin Bek ile savaşmıştır. Hüseyin Bek'in Mîr Seyfüddin karşısında yenilgiye uğraması ve kendisine ikta edilen toprakları koruyamaması Osmanlı-Yezidî ilişkilerini seyrini etkileyen bir hadisedir. Bu yenilgi sebebiyle Emîr Hüseyin Bek İstanbul'a çağırılmış ve orada idam edilmiştir.²⁷ Emîr Hüseyin Bek'in idam edilmesi iyi başlayan Osmanlı-Yezidî münasebetlerinin seyrini değiştirmiştir. Bu hadiseden sonra Osmanlı Yezidî münasebetleri zaman zaman düzelse de genel itibarıyla sorunlu bir sürece dönüşmüştür. 1570'li yıllardan itibaren iki taraf arasındaki olumsuz ilişkiler iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bazı Yezidî liderlerinin elde ettikleri idarî yetkileri toplumsal huzuru bozacak şekilde suistimal etmeleri sonucunda meydana gelen bazı olumsuz hadiseler, Şehrizor, Musul ve Bağdat valileri ile İstanbul arasındaki yazışmalara konu olmuştur.²⁸

On yedinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini düzeltmeye başlayan Yezidîler, bu defa Safevîlerin askerî hamlesine maruz kalmışlardır. Şah Abbas, 1623 yılında Bağdat ve Musul'u istila ettiğinde daha önce Osmanlı ile iyi münasebetleri bulunan Yezidîleri cezalandırmak için Sincar bölgesindeki köyleri yağmalanmış ve çok sayıda Yezidî öldürülmüştür. 1638 yılında Dördüncü Sultan Murad'ın Bağdat seferi sırasında Yezidî emîri Mirza Dasnî'nin gösterdiği yararlılıklar Osmanlı'nın dikkatini çekmiş ve dönemin Sadrazamı Kara Murad Paşa tarafından kendisine paşalık ünvanı verilerek 1649 yılında Musul valiliğine atanmıştır. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş ve İstanbul'da Sadrazamın değişmesi ile 1650 yılında Mirza Paşa Musul valiliğinden azledilmiştir. Görevini tekrar alabilmek için devlet ricaliyle görüşmek üzere İstanbul'a gitmişse de başarılı olamamış ve dönüş yolunda iken öldürülmüştür. Bu hadiseden sonra Yezidîlerin Osmanlı Devleti'yle arası bir daha düzelmek üzere bozulmuştur. Yezidîler Dördüncü Sultan Mehmed zamanında vergi ödemeyi de reddetmişlerdir. Bu sorunun halli için Van valisi Şemsi Paşa komutasında bir ordu Musul bölgesine gönderilmiştir. Yezidîler askerî tedbirlerle vergi vermek zorunda bırakılmış ve bu hadisede çok sayıda Yezidî öldürülmüştür.²⁹

Osmanlı Devleti'nin ve yerel Kürt beylerinin Yezidîlere karşı tavrını olumsuz yönde etkileyen önemli bir husus da onların aleyhinde çıkarılan fetvalardır. Yezidîler hakkında ilk fetva veren kişinin Şeyhülislam Ebüssuud Efendi (ö. 982/1574) olduğu bilinmektedir. Ebüssuud Efendi'den sonra Mevlânâ Sâlih el-Halebî ve Abdullah er-Rabtekî gibi şahsiyetlerin kaleminden çıkan birden çok fetvâ verilmiştir.³⁰ Celaleddin Muhammed b. İzzeddin el-Hulvânî eş-Şafî'nin, Yezidîleri kafir olarak nitelediği fetvası da bunlardan biridir. Yezidîlerle ilgili fetvaların dinî mercilerden gelmekle beraber bunun dinî hassasiyetten değil siyasî amaç güdülerek verildiğini düşünenler vardır. Bu konuda I. Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman ve IV. Sultan Murad dönemlerinde Yezidîlere paşalık ünvanıyla beraber emîrlik ve valilik dahil üst düzey görevlerin verilmesini delil olarak sunarlar. Diğer taraftan bu fetvaların sadece Musul bölgesindeki Yezidîleri kapsayıp örneğin Kilis Emîrliğindeki Yezidîlerin dahil edilmemesinin siyasî amaçlı olduğunu gösteren önemli bir argüman olduğunu ileri sürerler.³¹

Yezidîler, kendilerine düşmanlık eden Kürt beylerini, Osmanlı'nın yanında yer alıp bunlara karşı düzenlenen askerî müdahalelere destek vermek suretiyle

²⁶ Bitlisi, *Şerefnâme*, I/266; Sinû, s. 72.

²⁷ Bitlisi, *Şerefnâme*, I/266-267; Sinû, s. 91.

²⁸ A; DVNSMHH. d. No: 26, Gömlek No: 532, H. 982/1574; A; DVNSMHH. d. No: 34, Gömlek No: 503, H. 986/1578; A; DVNSMHH. d. No: 48, Gömlek No: 536, H. 990/1582.

²⁹ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzîdiyyün*, s. 92-93.

³⁰ Enes Muhammed Şerîf ed-Düskî, *etbâ'u's-Şeyh Adî b. Müsâfir el-Hakkârî mine'l-Adeviyye ile'l-Yezîdiyye*, Matbaatu Hâvâr, Duhok 2006, s. 277-280.

³¹ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzîdiyyün*, s. 108-109.

cezalandırmışlardır. Bunun en bariz örneklerinden biri Kuzey Irak'taki diğer Kürt emirliklerinin topraklarını kendi emirliğine katmak isteyen Emîr Muhammed'e karşı hazırlanan Osmanlı ordusuna Yezidilerin verdiği destektir.³² Diğer taraftan Erivan bölgesinde yaşayan Yezidiler ise Ermenilerle beraber Rus ordusunda görev alarak Osmanlıya karşı savaşmışlardır.³³

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti ile Irak'ta yaşayan Yezidiler arasında olumlu ilişkilerin tesisi için bazı girişimlerde bulunulmuştur. 1913-1915 yılları arasında Musul valiliği yaptığı dönemde Süleyman Nazif Paşa Şeyhan bölgesini ziyaret etmiştir. Bu ziyaretinde Yezidilerin mukaddes olarak bildikleri yer ve şahsiyetlerle ilgili var olan kısıtlama ve yasakları kaldırmıştır. Daha önceden Yezidilerden alınan bazı idarî yetkiler de onlara geri verilmiştir. Süleyman Nazif Paşa'nın bu kararları Yezidileri memnun etse de Birinci Dünya Savaşında Musul'da bulunan Osmanlı ve Alman ortak askeri birliğine saldırılarına engel olamamıştır. Yezidiler, Osmanlı ve Alman birliğine saldırmış ve pek çok askerî teçhizata el koymuşlardır. 1921 yılına gelindiğinde ise Musul ve Diyarbakır çevrelerinden gelen elli üst düzey Yezidi lideri, İngilizlerin himayesine girmek istediklerini ve bundan sonra Osmanlı'nın Irak'taki yerel idarecilerini kabul etmeyeceklerine dair ortak bir bildiri yayınlamışlardır.³⁴

A. Yezidilere Dirlik ve İdarecilik Verilmesi

Osmanlı Devleti'nin I. Sultan Selim ve Kanunî dönemlerinde Anadolu ve Irak'taki Kürt emirlikleriyle kurduğu iyi ilişkiler sebebiyle oluşan olumlu siyasî atmosferden Yezidiler de istifade etmişlerdir. Bunun en bariz örnekleri Musul'da Dasnî Emirliği ile Anadolu'da Van ve Hakkâri arasında bulunan Mahmudî Emirliği ve Kilis Emirliğinin Yezidilere verilmesidir. Bunun dışında yine Erbil ve çevresine hükmeden Soran Emirliğinde çok az Yezidi bulunmasına rağmen, Kanunî, İran'ı destekleyen Soran emirini cezalandırmak için yönettiği bölgeyi Yezidi liderlerinden Hüseyin Bek'e vermiştir. Fakat çok geçmeden Yezidilerin siyasî ve toplumsal anlamda sorun çıkarmaya başlamaları ve Osmanlı'nın bölgede görevlendirdiği yöneticilere itaatsizlikleri sebebiyle ortaya çıkan olumsuz tablo bu yetkilerin ellerinden alınmasına yol açmıştır.

1570'li yıllardan itibaren Irak'taki yerel idarecilerle İstanbul'daki devlet ricali arasında yapılan yazışmalardan Yezidilerin Erbil, Bağdat ve Nusaybin arasındaki bölgede siyasî ve toplumsal bazı huzursuzluklara sebep oldukları anlaşılmaktadır. Yezidilerin bu şekilde davranmalarında kendilerine verilen yerel üst düzey görevlerin ve emirliklerin payı olduğunu düşünen Iraklı yöneticiler, payitahttan Yezidilere bundan sonra dirlik verilmemesi hususunda uyarıda bulunmuşlardır.³⁵

1578 yılında dönemin Musul kadısı Yezidilerin Irak'ta sebep olduğu olumsuz hadiseleri oldukça açık ve detaylı bir şekilde kaleme aldığı bir yazıyı İstanbul'a göndermiştir. Musul kadısının bu yazısına binaen Bağdat Beylerbeyine 986/1578 yılında gönderilen hükümde yapılması gereken hususlar ve alınması gereken tedbirler zikredilmiştir. Bu yazının başında "...Musul kadısı mektup gönderip Musul Kürdistan'a karib olmakla Yezidi Kürtleri yollara inerek fesat ve şenaatten hali olmadıklarını bildirmekte..." cümleleriyle Musul kadısının üzerinde durduğu hususlara da değinilmiştir.³⁶ Yezidilerin bu durumunun sonraki yıllarda da devam ettiği, 1582-1584 yılları arasındaki resmi yazışmalardan anlaşılmaktadır. Osmanlı

³² Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 137.

³³ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 155.

³⁴ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 165-169.

³⁵ A; DVNSMHH. d. No: 26, Gömlrk No: 532, H. 982/1574.

³⁶ A; DVNSMHH. d. No: 34, Gömlrk No: 503, H. 986/1578.

Devleti yol kesip adam öldürmek suretiyle bölgede huzursuzluğa sebep olan Yezidiler'e müdahale edilmesi ve suçluların cezalandırılması için farklı tarihlerde Bağdat, Şehrizol, İmadiye ve Musul beylerine emirnâme gönderilmiştir.³⁷

B. Yezidilerin Irak'taki Yerel Yöneticiler ve Kürt Aşiretleriyle Münasebetleri

Yezidiler Musul'un Şeyhan ve Sincar beldelerinde nisbeten homojen ve kalabalık bir nüfusa sahip olmuşlardır. Kuzey Irak'ta birlikte yaşayan Sünnî Kürtler, Araplar ve Türkmenler'e göre daha izole bir toplumsal yapıya sahip olmaları, onları çevreleyen Müslüman topluluklarla kaynaşmalarını engellemiştir. Diğer taraftan Osmanlı döneminde I. Sultan Selim'in Safevîleri Çaldıran'da yenilgiye uğratmasıyla başlayan ve Kanunî Sultan Süleyman döneminde kendilerine tevdi edilen yerel emirlikler ve Musul valiliği gibi üst düzey görevlerle siyasi, askerî ve toplumsal alanda etkileri artmıştır. Bu durumu şahsi konumunu güçlendirmek için kullanmak isteyen bazı Yezidî aşiret reislerinin siyasi ve toplumsal gerçeklerle bağdaşmayan faaliyetleri, Bağdat valisi ve bölgedeki yerel Kürt beylerini rahatsız etmiştir. Bunun neticesinde İstanbul'dan gelen talimat ve emirler doğrultusunda Yezidilerin itaatsiz tavırları ve toplumsal hayatı olumsuz etkileyen ve halk arasında huzursuzluk ve tedirginliğe sebep olan faaliyetleri karşısında askerî tedbirlere baş vurulmuştur.

Yezidiler Kuzey Irak'taki Kürt beylikleri içinde en çok Behdinân Emîrliği ile ilişki içinde olmuşlardır.³⁸ Birlikte hareket ettikleri dönemler olsa da çoğunlukla Behdinân beyleriyle münazaalı olduklarını belirtmek gerekir. 1770-1771 yıllarında Şeyhan Yezidî emîri Budak Bek Behdinan emîri İsmail Paşa aleyhine düzenlenen darbe girişimine destek vermiştir. 1790 yılında bu defa Budak Bek'in oğlu Culû Bek ve kardeşi Behdinan Emîrliğinin iç işlerine müdahaleye devam edince İsmail Paşa her iki Yezidî reisini de idam etmiş ve yerine Yezidî Hancer Bek'i atamıştır.³⁹ Sonraki yıllarda da Yezidilerin Behdinan Emîrliğine karşı tavrı devam edince Yezidî emîri olan Hasan Bek, 1806 yılında Behdinan emîri tarafından öldürülmüştür.⁴⁰ Bu hadise sonrası Yezidilerle Behdinan Emîrliği arası iyice bozulmuş ve Yezidiler bunu bir kan davasına dönüştürüp her fırsatta Behdinan Emîrliğine karşı harekete geçmişlerdir.

Yezidilerle olumsuz ilişkileri olan diğer bir Kürt Beyliği de Soran Beyliğidir. Bu beylikle Yezidiler arasındaki huzursuzluğun temelleri Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi sırasında Soran emîrini öldürüp hükmü altındaki toprakların idaresini Yezidî emîri Hüseyin Bek'e vermesiyle başlamıştır. Bu durum on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar da devam etmiştir. Soran emîri Mir Muhammed (Kör Muhammed) 1832 yılında Şeyhan bölgesine asker göndermiştir. Bu hadisede çok sayıda Yezidî öldürülmüştür.⁴¹

Kuzey Irak'taki Yezidilerle Müslüman emirlikler arasındaki ilişkilerin gerilmesinde öne çıkan husus aşiret kimliği ve dinî görüş ayrılığı olduğu belirtilir.⁴² Nitekim Irak'taki Dasnî Beyliği ki sonradan adı Şeyhan olarak değişmiştir, din ve aşiret esasına dayanan en etkin Yezidî idaresidir.⁴³

³⁷ A; DVNSMHH. d. No: 48, Gömlek No: 536, H. 990/1582; A; DVNSMHH. d. No: 49, Gömlek No: 341, H. 991/1583; A; DVNSMHH. d. No: 53, Gömlek No: 319, H. 992/1584.

³⁸ el-Mâyî, *el-Ekrâd fî Behdînân*, s. 177-240.

³⁹ İmad Abdüsselam Raûf, *el-Mu'cemu't-târîhî li imâreti Behdînân*, Matbaatu'l-Hâc Hâşim, Erbil 2011, s. 37-38; Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 135.

⁴⁰ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 134.

⁴¹ Fuccaro, *Öteki Kürtler*, s. 62.

⁴² Fuccaro, *Öteki Kürtler*, s. 65.

⁴³ Sadî Osman Herûti, "Osmanlılar Döneminde Kürtler", *Kürtler (Tarih)*, çev. Hüseyin Güneş, Ed. Mehmet Akbaş, Nida Yayıncılık, İstanbul 2015, I/351.

Yezidilerin Musul ve çevresindeki Kürt aşiretleriyle de ilişkilerinin iyi olduğu söylenemez. Farklı sebeplerle aralarında meydana gelen sürtüşme ve mücadeleler genellikle kanlı bitmiştir. Arazi ve kan davaları sebebiyle uzun bir süre Yezidi Kürtlerle yerel Sünnî Kürt aşiretleri arası düzelmemiştir. Bu konuda en çok münazaalı oldukları aşiretlerin başında ise İmadiye bölgesinin iki büyük aşireti olan Mizûri ve Zibar aşiretleri gelmektedir. Sincar bölgesinde ise Yezidiler özellikle toprak anlaşmazlıkları sebebiyle Arap aşiretleriyle sorun yaşamışlardır.⁴⁴ Bu konuyu yakından takip eden İstanbul'daki devlet ricali, 1117/1706 yılında Irak'tan gönderilen yazıya cevaben Yezidilerle diğer Kürt aşiretleri arasındaki bu anlaşmazlık ve kan davalarının sona erdirilmesi ve suçluların yakalanması için Irak'taki yerel idarecilere emir ve talimatlar göndermiştir. Bu talimatlardan biri 1118/1706 yılında Musul valisi Yusuf Paşa ile Hakkâri hâkimi Mir Muhammed'e gönderilen resmi yazıdır.⁴⁵ Diğerleri ise bundan iki ay sonra sırasıyla İmadiye emirine,⁴⁶ Şehrîzor Beylerbeyi'ne⁴⁷ ve Köysancak Mutasarrıfına⁴⁸ gönderilmiştir.

Bazı Kürt beylerinin Yezidileri Sünnî halka karşı bir baskı aracı olarak kullandıkları da bilinmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak baskıya uğrayan Sünnî Kürtlerle Yezidiler arasında düşmanlık ve huzursuzluk meydana gelmiştir. İstanbul'dan 1125/1714 yılında Erzurum valisine gönderilen bir yazıda⁴⁹ Bayezid Sancakbeyi olan Osman'ın Yezidî Ekradıyla ittifak kurarak Müslüman ahali üzerine musallat ettiği ve bu şekilde zulüm ve baskıda bulunduğu ifade edilmiştir.

II. YEZİDİLERİN İRAK'IN TOPLUMSAL HAYATINA ADAPTASYONU

Yezidilerin Irak'ın toplumsal hayatına adaptasyonu için atılan adımlar beş ana başlık altında toplanabilir. Bunlar sırasıyla; Yezidilerin askerî tedbirlerle tedibi ve Musul'dan uzak bölgelere tenkileri, Yezidilerin İslam'a davet edilmesi, Irak'taki eğitim-öğretim sistemine dahil edilmesi, Yezidilerin askere alınması ve Yezidilere hukukî statü verilmesidir.

A. Yezidilerin Askerî Tedbirlerle Tedibi ve Musul'dan Uzak Bölgelere Tenkileri

Osmanlı Devleti on yedinci yüzyılın ilk yarısından itibaren farklı sebeplerle toplumsal huzuru bozdukları ve devletin atadığı idarecilere ve kanunlara karşı geldikleri için Yezidilere karşı askerî tedbirlere başvurmuştur. 1640-1641 yıllarında Mardin ve civarındaki bazı köyleri yağmalayan Yezidilere karşı Diyarbakır valisi Melek Ahmed Paşa hazırladığı kalabalık bir askerî güçle müdahalede bulunmuş⁵⁰ ve Yezidilerin Musul'a geri dönmeleri sağlanmıştır. 1647-1648 yıllarında isyan eden Emîr Mirza Bey'in üzerine ise Van valisi Şemsi Paşa komutasında bir ordu gönderilmiştir.⁵¹ 1674 yılında Kaplan Paşa komutasındaki askerî birlikler Sincar bölgesine müdahale etmişlerdir. 1715 yılında Bağdat valisi Hasan Paşa ile 1752 yılında Süleyman Ebû Leyle'nin Sincar'a, 1786 yılında Musul valisi Abdülbaki Celili'nin Denadiye Yezidilerine, 1791'de Büyük Süleyman Paşa'nın Yezidî Mosan aşiretine, 1800-1801 yıllarında Musul valisi Muhammed Paşa el-Celili'nin, 1838'de Sivas Müşiri Hafız Mehmed Paşa'nın,⁵² 1842 yılında o dönem Musul valisi olan Bayrakdar'ın, 1844-1845 yıllarında Musul valisi Muhammed Şerif Paşa'nın, 1892

⁴⁴ Fuccaro, *Öteki Kürtler*, s. 110.

⁴⁵ A; DVN SMHM. d. No: 115, Gömlek No: 295, H. 1118/1706; A; DVNSMHM. d. No: 115, Gömlek No: 296, H. 1118/1706.

⁴⁶ A; DVN SMHM. d. No: 115, Gömlek No: 512, H. 1118/1706.

⁴⁷ A; DVN SMHM. d. No: 115, Gömlek No: 513, H. 1118/1706.

⁴⁸ A; DVN SMHM. d. No: 115, Gömlek No: 514, H. 1118/1706.

⁴⁹ A; DVN SMHM. d. No: 121, Gömlek No: 1297, H. 1125/1714.

⁵⁰ Kist, *el-Hayâtu beyne'l-Kurd*, s. 115.

⁵¹ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 92-93.

⁵² HAT. No: 448, Gömlek No: 22332, H. 1253/1838.

yılında Musul valisi Ömer Vehbi Paşa'nın ve en son 1918 yılında Osmanlı askerî birliklerinin Sincar bölgesine müdahaleleri,⁵³ Yezidilerin tedibi için düzenlenen askerî hamlelerden bazılarıdır.

1261/ 1845 yılına gelindiğinde Yezidilerin sebep olduğu hadiseler askerî tedbirlerden sonra kısmen yatışsa da⁵⁴ belli aralıklarla yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam ettiği bilinmektedir. Bu arada Sincar başta olmak üzere Musul bölgesindeki Yezidiler 1753'ten 1836 yılına kadar Mardin başta olmak üzere Anadolu'daki farklı bölgelere tenkil edilerek iskana tabi tutulmuştur.⁵⁵

B. Yezidilerin İslam'a Davet Edilmesi

Osmanlı döneminde Yezidilerin İslam'a davet edilmeleriyle ilgili arşiv belgeleri daha çok on dokuzuncu yüzyılda yoğunlaşmaktadır. Bununla beraber on yedinci yüzyıldan itibaren Yezidi topluluğunun İslam'a daveti ve ihtidaları hususunda bazı gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir. Bu konuda ilk bahsedilmesi gereken Mahmûdî Emîrliğinde yaşayan ve Müslümanlığı kabul eden bazı Yezidilerdir. Mahmudî Emîrliği Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı olan Hoşab (Güzelsu) beldesini merkez edinen bir Yezidi beyliğidir. Hoşab ve çevresinde yoğunlaşan Yezidilerin bir kısmı Müslümanlığı kabul etmiştir. On altıncı yüzyılda Mahmudî emiri Hasan Bek'in Müslüman olduğunu ilan etmesi çevresindeki Yezidilerin İslam'a girişinde teşvik edici bir husus olmuştur. Müslüman kimliğiyle emirlik görevini sürdüren Hasan Bek'ten sonra sırayla İvaz Bek, Mustafa Bek, Ali Bek ve Şêr Bek⁵⁶ dönemlerinde de Mahmudî Emîrliğindeki ihtida faaliyetleri devam etmiştir. Şerefhan Bitlisî (ö. 1012/1604) Mahmudî hanedan mensuplarından en son Şêr Bek'in adına yer vermektedir. Şêr Bek'in iyi kalpli, sufi meşreb biri olduğundan ve zamanının çoğunu ilim ve tasavvuf meclislerinde geçirdiğinden bahseden Bitlisî, onun Hacca gittiği bilgisine de yer vermiştir.⁵⁷ Mahmudî Emîrliğinin İslamî kimliğiyle 1700'lü yıllara kadar devam ettiği kaydedilir.⁵⁸

Yezidilerin homojen ve büyük aşiretler halinde bir arada yaşadıkları Musul'un Şeyhan ve Sincar bölgelerine göre Anadolu'da Müslümanlarla iç içe yaşayan Yezidilerin daha erken İslam'ı kabul ettikleri görülmektedir. 1846 yılında Botan emiri Bedirhan Bey'in (ö. 1286/1869) sarayında çalışan 40 Yezidi kendi istekleriyle Müslüman olmuşlardır.⁵⁹ Muş vilayetinde yaşayan bazı Yezidi aileler 1850'li yıllarda ihtida etmişlerdir. Bunlardan biri olan Ahmed Efendi hakkında yerel idarenin 1270/1853 yılında İstanbul'a yazdığı resmi yazıda "...bazı müteallikatıyla ihtida eden Ahmed Efendi'ye atıyye-i seniyye verilmesi..." talep edilmiştir.⁶⁰ Yine Rusya'da Müslüman olan Yezidi bir kızın Osmanlı'ya sığındığı 1308/1890 yılına ait bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır.⁶¹ Diğer taraftan Yezidilerin Müslüman olmaları için gayret eden Yezidi aşiret reislerinden Mirza Bey'e iyi hizmetlerine karşılık *Mirimiranlık*, Ali Bey, Hamza Bey ve Hüseyin Bey'e ise *Mirümeranlık* rütbeleri verilmiş ve maaş tahsis edilmiştir.⁶²

⁵³ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 109-131.

⁵⁴ İ..DH. No: 105, Gömlek No: 5311, H. 1261/1845.

⁵⁵ AE. SMHD.I. No: 132, Gömlek No: 9720, H. 1166/1753; HAT. No: 1321, Gömlek No: 51613, H. 1251/1835

⁵⁶ Abdulcebbar Kavak, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf 17. Yüzyıl*, İlahiyât Yayınları, Ankara 2016, s. 239.

⁵⁷ Bitlisî, *Şerefnâme*, I/292.

⁵⁸ Adnan Ziyân Ferhân, Kadir Selim Şemo, *Dirâsât fi târihi'l-Kurdi'l-Êzidiyyîn*, Matbaatu Cami'atu Duhok, Duhok 2009, s. 30.

⁵⁹ Sinû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 136.

⁶⁰ İ...MVL. No: 286, Gömlek No: 11312.

⁶¹ HR. HMS. İŞO. No: 175, Gömlek No: 3.

⁶² MV. No: 71, Gömlek No: 10, H. 1310/1892.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Osmanlı'nın Yezidilerin Müslüman olmaları için başlattığı çalışmalar az da olsa meyvelerini vermiştir. Musul başta olmak üzere bazı Yezidi aşiret mensupları İslam'ı kabul etmişlerdir. Yezidilerin Müslümanlığı seçmelerini kolaylaştırmak üzere yaşadıkları köylere okul açılmasına karar verilmiştir.⁶³ Hemen akabinde tespit edilen köylerde cami ve mektep inşa edilerek oralara hoca görevlendirilmiştir.⁶⁴ Musul'un Şeyhan nahiyesinde Müslüman olan Yezidi aşiretlerle Musul'un bazı köylerinde yaşayan Şiilerden Hanefi mezhebine geçenlerin çocuklarının eğitimi için Kur'an-ı Kerim, Elifba ve Kur'an akaidine dair risaleler gönderilmesinin lüzumu hakkında 1310/1892 yılında Musul vilayetinden İstanbul'a bir yazı gönderilmiştir.⁶⁵ Yine Irak'taki yerel idarecilerin ihtida eden Yezidiler için 1312/1894 yılında imam tayin edilmesi talebi, İstanbul tarafından uygun görülmüştür.⁶⁶ Midyat'ın köylerinde oturan altmış iki kişi 1312/1894 yılında Müslüman olmuştur.⁶⁷ Diğer taraftan 1313/1895 yılında Midyat kazası Yezidilerinden Müslüman olan iki yüz seksen kişinin nüfus nakit cezalarının affi istenmiştir.⁶⁸

Aynı dönemde Müslüman olacağını taahhütle Osmanlı Devleti'nden rütbe ve maaş alan bazı Yezidi liderlerinin sonradan vazgeçtiği kaydedilir. Bunlardan biri olan Ali Paşa, Müslüman olacağını ve aşiretini de Müslüman yapacağını bildirmiştir. Kendisine *mirlivalık* verilen Ali Paşa verdiği sözde durmayıp üstelik Osmanlı aleyhtarı bir duruş sergileyince Kastamonu'ya zorunlu ikamete tabi tutulmuştur.⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin Yezidileri diğer dinî ve etnik topluluklarla beraber aynı toplumsal yapı içinde kaynaştırmak üzere onları İslam'a davetini, Sultan İkinci Abdülhamid'in Panislamist siyasetine dayandıranlar da olmuştur.⁷⁰ Bu süreçte, İngiliz ve Amerikalı misyonerler buna engel olmak için ciddi bir gayretin içine girmişlerdir. İngiltere'nin Musul konsolosu Yezidilerle ilgilenmeye ve onların sorunlarını İngiltere üzerinden uluslararası alana taşımaya çalışmıştır. Aynı konsolos, Yezidilerin bazı şikayetlerinin yazılı tercümanı olmuştur.⁷¹ Musul valiliğinden İstanbul'a gönderilen yazılarda İngiltere'nin Musul konsolosunun Şeyhan nahiyesindeki Yezidileri kendi himayesi altına almaya çalıştığı bildirilmiştir.⁷² İngiltere ve diğer Batılı ülkelerden gönderilen bazı casusların tebdil-i kıyafetle Musul'da Yezidilerin yaşadığı köylerde dolaşmaya başladıkları 1310/1893 yılında İstanbul'a gönderilen resmi bir yazıdan anlaşılmaktadır.⁷³ 1919 yılında Musul'a giren İngilizler, daha önce ilgilendikleri Yezidi topluluğu liderlerinin desteğiyle bölgede Osmanlıya karşı faaliyetlerini daha rahat yürütmeyi başarmışlardır. Örneğin 1919 yılında Sincar bölgesinin nüfuzlu Yezidi liderlerden Hamo Şıro'ya, İngilizler tarafından Cebel-i Sincar'ın hâkimi sıfatıyla aylık 600 rupi maaş bağlanmıştır. Irak ve Suriye arasında stratejik bir bölgede Hamo Şıro'nun İngilizlere verdiği bu destek Irak'ta manda dönemi sona erinceye kadar devam etmiştir.⁷⁴ İngiltere'nin Irak'taki faaliyetlerine bir süre sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin faaliyetleri eklenmiştir. Amerikan Misyoner Cemiyeti hem Irak hem de Anadolu'da Yezidilerin yaşadığı bölgelerde misyonerlik faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve onları Protestanlık üzerinden Hıristiyanlaştırmaya çalışmıştır.⁷⁵

⁶³ BEO. No: 74, Gömlek No: 5520, H. 1310/1892.

⁶⁴ BEO. No: 52, Gömlek No: 3879, H. 1310/1892.

⁶⁵ Y. MTV. No: 68, Gömlek No: 90, H. 1310/1892.

⁶⁶ BEO. No: 531, Gömlek No: 39796, H. 1312/1894.

⁶⁷ Y. A. HUS. No: 312, Gömlek No: 102, H. 1312/1894.

⁶⁸ SD. No: 1471, Gömlek No: 13, H. 1313/1895.

⁶⁹ Y. A. HUS. No: 267, Gömlek No: 24, H. 1310/1892.

⁷⁰ Fuccaro, *Öteki Kürtler*, s. 58.

⁷¹ HR. TO. No: 213, Gömlek No: 28.

⁷² HR. MKT. No: 59, Gömlek No: 30, H. 1269/1853.

⁷³ YA. HUS. No: 269, Gömlek No: 45, H. 1310/1893.

⁷⁴ Fuccaro, *Öteki Kürtler*, s. 122-125.

⁷⁵ DH. EUM. THR. No: 5, Gömlek No: 29, H. 1327/1909.

Osmanlının Yezidilerle ilgili yürüttüğü çalışmalar karşısında Dominiken misyonerler de 1914-1930 yılları arasında Yezidi topluluğu ile ilgilenmeye başlamış ve onların Hıristiyanlaştırılması için yoğun bir çabanın içine girmiştir. 1926 yılında Şeyhan'da yaşayan Yezidi reislerinden Mir Said Bey'in ailesinden iki çocuk Mor Yakup yatılı okuluna gitmeye başlamıştır. 1928 yılına gelindiğinde Peder Hugueny Şeyhan'ın Ayn Sifni köyünde "Yezidilerin Notre-Dam'ı" olarak nitelediği küçük bir ibadethane kurmuştur. 1933 yılında ise Kürdolog Thomas Bois, Yezidilerin Hıristiyanlaştırılması için uzun soluklu bir plan ve proje hazırlamıştır. Şeyhan'da istediği başarıyı gösteremeyen Bois, çalışmalarını Cebel-i Sincar ve Suriye'nin Kamışlı bölgesine kaydırmıştır.⁷⁶

Osmanlının Irak'ta Yezidilere yönelik çalışmaları İngiltere başta olmak üzere Batılı ülkeler tarafından dikkatle takip edilmiş ve bu hususta 1892 yılında Neues Wiener Abendblatt tarafından bir makale kaleme alınmıştır.⁷⁷

C. Yezidilerin Irak'taki Eğitim-Öğretim Sistemine Entegre Edilmesi

Yezidilerin kendileriyle aynı etnik kökenden gelen ve aynı dili konuştukları Kürtlerle bile iletişimleri sınırlı olmuştur. İnançları sebebiyle Müslüman Kürtlerden uzak durmayı ve zorunlu olmadıkça iletişim kurmamayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle yaşadıkları bölgede Müslümanlara ait cami, medrese ve tekke gibi dinî, ilmi ve tasavvufî kurumsal yapıların inşasına izin vermedikleri gibi Yezidilerin Müslümanlara ait mescid ve ibadet mekanlarına uğramaları, namaz, dua ve Kur'an tilavetini dinlemeleri haram kılınmıştır.⁷⁸ Yine Yezidiler Irak'ta yaygın olan dinî ve tasavvufî hareketlerin aşiretleri arasında faaliyet yürütmesine izin vermemiş ve bu konuda kapılarını hep kapalı tutmuşlardır. Haddizatında Müslümanlarla kaynaşmaya sebep olacak her türlü çalışmadan uzak durmuşlardır. Bu durum onların Osmanlı döneminde var olan eğitim öğretim sisteminin dışında kalmasına yol açmış ve kendi din adamlarının verdiği sınırlı eğitim ve öğretimle yetinmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Yezidilerin toplumsal hayata adaptasyonu çerçevesinde eğitim öğretim alanındaki ilk girişimlerinin on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde başladığı görülmektedir. Yezidilerin eğitim öğretim sistemine iştiraklerinin adaptasyonu hızlandıracağı ve kalıcı hale getireceği bilindiğinden öncelikle bu konuyu uygulama alanında yürütecek heyetlerin teşkil edilmesine girişilmiştir. 1309/1892 yılından itibaren teşkil edilen heyetler⁷⁹ hangi Yezidi köylerinde okul inşa edileceği, eğitimle ilgili iş ve işlemlerin nasıl yürütüleceği ve açılacak okulların hangi seviyede olacağı (İbtidai mi yoksa Rüşdi mi) gibi konuları ele almış ve gereği için İstanbul'a bilgi vermiştir.⁸⁰

Yezidilerin Irak'taki eğitim öğretim sistemine dahil edilmeleri için ilk olarak Müslüman olan Yezidi köylerinden başlanmıştır. Açılan pek çok medrese ve mektep içinde en çok ses getireni ise Yezidilerce kutsal kabul edilen Laleş Tapınağının medreseye dönüştürülmesi kararıdır. Bu tapınak medreseye dönüştürülürken bazı vakıflarla da desteklenmiştir.⁸¹ Bu konu üçüncü başlıkta müstakil olarak ele alındığından burada detaya girilmeyecektir.

Yezidilerin eğitim öğretim sistemine entegre edilmesi için Irak'ın Musul vilayetinde Müslüman olan Yezidi köylerinde mescid ve mektep inşasına başlanmış ve bunu Anadolu'daki bazı mühtedi Yezidi köy ve beldeleri takip etmiştir. Örneğin 1305/1887 yılında Garzan kazası Batıryan köyünde yaşayan mühtedi Yezidilere

⁷⁶ Fuccaro, *Öteki Kürtler*, s. 69.

⁷⁷ HR. SYS. No: 186, Gömlek No: 34, M.1892.

⁷⁸ Siddiki, *Târîhu'l-Yezidiyye*, s. 406-407.

⁷⁹ DH. MKT. No: 1917, Gömlek No: 36; H. 1309/1892.

⁸⁰ BEO. No: 68, Gömlek No: 5041, H. 1310/1892.

⁸¹ MF. MKT. No: 795, Gömlek No: 4, H. 1322/1904.

“kisve pahası” adı altında maddi yardım yapılması için yerel idarecilerin İstanbul’a resmi yazı gönderdiği⁸² ve bu talebin payitahta olumlu bir karşılık bulduğu⁸³ arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Yine Dersim dahilinde bulunan Yezidilerin geceli olarak talim ve terbiyesi için bir sınıflık mekteb-i ibtidaiyyenin açılması gündeme gelmiş⁸⁴ fakat sonradan bu fikirden vazgeçilmiştir. Bunun yerine yaklaşık iki yıl sonra Dersim vilayet merkezinde bulunan Hamidi Mekteb-i İdadisi Yezidiler için leyliye (gece okuluna) çevrilmiştir.⁸⁵

Yezidi köylerinde açılan okullarda görev yapmak üzere muallim ve müderrisler tayin edilmiştir.⁸⁶ Eğitim öğretim kadrosuna atanan kişilerin maaşlarının nereden karşılanacağı hususu dahil pek çok konu Irak’taki yerel idareciler ile İstanbul arasında resmi yazışmaların konusu olmuştur. Örneğin 1310/1893 yılında Musul’da yaşayan Yezidilerin akaidinin tashihi için görevlendirilen müderris ve talebelere verilecek maaşın Maarif Sandığından ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁷ Atanan müderrisler zaman zaman değiştirilerek yerlerine yenileri görevlendirilmiştir. Bu meyanda 1327/1909 yılında Musul Şeyh Abdi Camii Medresesinde görev yapan Şeyh Abidin Efendi değiştirilerek yerine müderris Mehmed Selim Efendi tedrisatla görevlendirilmiştir.⁸⁸

Osmanlı döneminde Yezidilerin İslam’ı kabulü ve sonrasında atılan adımlar ve yürütülen yoğun çalışmalara rağmen Yezidiler beklenen ilgiyi göstermemiş ve açılan eğitim öğretim kurumlarını sahiplenme hususunda da isteksiz davranmışlardır. Yeni Müslüman olan Osman adında bir Yezidi’nin bir medrese odası yaptırılması için verdiği dilekçe⁸⁹ gibi ferdi bazı talepler dışında Yezidilerin resmi makamlara medrese ve mektep açılması hususunda herhangi bir istekleri de olmamıştır. Musul’da Müslüman olan Yezidiler için okullar inşa edilmesine rağmen Yezidilerin çocuklarını bu okullara göndermedikleri resmi kayıtlara geçmiştir.⁹⁰

D. Yezidilerin Askere Alınması

Yezidilerin toplumsal hayata intibakları ve diğer Osmanlı tebaasıyla kaynaşmasını sağlamak üzere atılan adımlardan biri de Yezidilerin askere alınmasıdır. Yezidiler 1885 yılına kadar Osmanlı topraklarında yaşayan diğer ehl-i kitap mensupları gibi bedelli askerlik ücretini ödemek suretiyle zorunlu askerlik görevinden muaf sayılmışlardır. 1885 yılından itibaren dinî azınlıklara tanınan bu haktan Yezidiler istisna edilmiş ve diğer Müslüman tebaa gibi askerlik yapmaları gerektiği hususunda Bağdat ve Musul başta olmak üzere Irak’ta Yezidilerle ilgili idarî birimlere resmî talimatlar gönderilmiştir.⁹¹ Bu durum Halep, Diyarbakır ve Van gibi vilayetlerde uygulansa da Irak’ta yaşayan Yezidilerin askere alınması bazı istisnalar hariç mümkün olmamıştır. Askerlik görevini kabul etmeleri için Musul’a başında Osmanlı subayları ve saygın bazı ilmiye sınıfı mensuplarının bulunduğu heyetler gönderilmiştir. Başında Binbaşı Abdülkadir Efendi’nin yer aldığı ilk heyet Yezidileri ikna edemediği gibi aldığı tedbirlerin olumsuz yansımaları İstanbul’a kadar ulaşmıştır. 1891 yılında Şeyhan’da toplanan Yezidi reislerine başında buldukları aşiret mensuplarını askerlik için ikna etmeleri istenmiştir. Fakat onlar sadece kendilerinin bu işi kabul edebileceği ve halka bunu zorla yaptıramayacaklarını ifade

⁸² A; MKT. MHM. No: 495, Gömlek No: 21, H. 1305/1887.

⁸³ A; MKT. MHM. No: 495, Gömlek No: 21, H. 1305/1887.

⁸⁴ BEO. No: 112, Gömlek No: 8359, H. 1310/1892.

⁸⁵ BEO. No: 292, Gömlek No: 21855, H. 1312/1894.

⁸⁶ BEO. No: 78, Gömlek No: 5817, H. 1310/1892; Y...A.. HUS. No: 243, Gömlek No: 23, H. 1308/1891.

⁸⁷ MF. MKT. No: 168, Gömlek No: 44, H. 1310/1893.

⁸⁸ MF. MKT. No: 1138, Gömlek No: 54, H. 1327/1909.

⁸⁹ MVL. No: 107, Gömlek No: 94, H. 1268/1851.

⁹⁰ BEO. No: 376, Gömlek No: 28148, H. 1311/1894.

⁹¹ Fuccaro, *Öteki Kürtler*, s. 66.

etmişlerdir. Bunun üzerine çekilen kur'ada adları okunan ve içinde Mirza Bek ve kardeşi Ali Bek gibi tanınmış Yezidî liderlerinin de yer aldığı yirmi iki kişi askerlik yapmak üzere garnizona götürülmüşlerdir.⁹² Musul'a giden bu ilk heyetin başarısız olması üzerine 1309/1891 yılında Diyarbakır Nakibüleşrafı Hacı Mesud Bey başkanlığında yeni bir heyet Musul'a görevlendirilmiştir.⁹³ Bir yıl sonra bu defa Hakkâri Sancağı ile Dersim bölgesi Yezidîlerinin askerliğe alınmaları için 1309/1892 yılında eğitim çalışmaları yürütülmüştür.⁹⁴

Yezidîlerden bir kısmı askere alınma hususunda kendisi talepte bulunmuşsa da⁹⁵ bu durumu Yezidîlerin hepsi için genellemek mümkün değildir. Çünkü büyük çoğunluğu askerlik görevinden imtina etmiştir. Musul, Halep ve Bayezid Sancağında Yaşayan Yezidîlerin inançlarına aykırı olduğu gerekçesiyle askerlik görevini bedelli yapmak istediklerine dair farklı zamanlarda yerel idareciler tarafından İstanbul'a iletilen talepleri kanunen mahzurlu olduğu gerekçesiyle uygun görülmemiştir.⁹⁶ Osmanlı Devleti'nin bir dönem bedelli askerlik ücretiyle muaf tuttuğu Yezidî topluluğu üyelerini askere alma kararı, Osmanlı'nın Panislamist politikalarının katı bir uygulaması olarak yorumlanmıştır.⁹⁷

E. Yezidîlere Hukukî Statü Verilmesi

Osmanlı döneminde belli bir hukukî statüye sahip olan dinî azınlıklar içinde Yezidîler yer almaz. Osmanlı'nın Yezidîlerle ilişkilerinin başladığı on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinden yirminci yüzyılın başına kadar herhangi bir statüye sahip olmadan yaşamışlardır. Bu nedenle Yezidîler Osmanlı toplumunun en alt basamağında yer almıştır.⁹⁸

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında Yezidîlere hukukî statü verilmesi hususu gündeme geldiğinde onların nüfus kütüklerine nasıl kaydedileceği konusu taşra ile İstanbul arasındaki resmi yazışmalarda görüşülmüştür. Buna göre Müslüman olan Yezidîlerin nüfus kütüklerine "Müslim" ibaresiyle kaydedilmesi, mezhep hanesine ise "Yezidî" olarak tescil edilmeleri istenmiştir.⁹⁹

Bu durum Yezidî topluluğunu pek de memnun etmemiştir. Zira 1909 yılına gelindiğinde Yezidîler tezkirelerde mezhep hanesine "Yezidî" yazılmasını kabul etmekle beraber İslam yazılmasına itiraz etmişlerdir.¹⁰⁰ Osmanlı Devleti Yezidî topluluğunun bu hukukî statüyü kabullenmelerinde olumlu etki yapacağı inancıyla ileri gelen nüfuzlu şahsiyetleri teşvik ve taltif etmiştir. Bu amaçla Yezidîler nezdinde saygın bir yere sahip bulunan Musul'daki Yezidî reislerine "Mîr-i Şeyhân" namıyla aylık maaş tahsis edilmiştir. Bu Yezidî liderlerinin nüfus kütüğüne de "Müslim" yazılarak¹⁰¹ İslam toplumuna resmi intibakları sağlanmıştır. Mayıs 1914'te ise Süleyman Nazif Paşa o dönem Musul'da yaşayan 68 000 Yezidî'nin dinî bir grup olarak tanındığını ve bundan sonra herhangi bir takibata uğramayacaklarını ilan etmiştir.¹⁰² Süleyman Nazif Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın özel şartları içinde

⁹² Kîst, *el-Hayâtu beyne'l-Kurd*, s. 300.

⁹³ DH. MKT. No: 1889, Gömlek No: 75, H. 1309/1891.

⁹⁴ MF. MKT. No: 145, Gömlek No: 101, H. 1309/1892.

⁹⁵ MVL. No: 77, Gömlek No: 53, H. 1265/1849.

⁹⁶ A; MKT. MHM. No: 121, Gömlek No: 100, H. 1274/1857; A; MKT. MHM. No: 121, Gömlek No: 5, H. 1274/1858; A; MKT. MHM. No: 200, Gömlek No: 55, H. 1277/1860; A; MKT. MHM. No: 499, Gömlek No: 2, H. 1306/1889.

⁹⁷ Fuccaro, *Öteki Kürtler*, s. 67.

⁹⁸ Fuccaro, *Öteki Kürtler*, 65.

⁹⁹ BEO. No: 2781, Gömlek No: 208535, H. 1324/1906; DH. ŞFR. No: 362, Gömlek No: 82, R. 1322/1906; MV. No: 113, Gömlek No: 161, H. 1324/1906; BEO. No: 28, Gömlek No: 2884-216234, H. 1324/1906; DH. TMK. No: 249, Gömlek No: 33, H. 1325/1907.

¹⁰⁰ DH. MKT. No: 2818, Gömlek No: 75, H. 1327/1909.

¹⁰¹ MV. No: 184, Gömlek No: 68, H. 1332/1914; BEO. No: 4253, Gömlek No: 318922, H. 1332/1914.

¹⁰² Sînû, *el-Ekrâdu'l-İzidiyyûn*, s. 94.

ortaya koyduğu bu uygulama bir strateji gereği olsa da Osmanlı Devleti'nin uzun bir süredir Yezidilere yönelik yürüttüğü adaptasyon çalışmalarını olumsuz etkileyen ve Yezidilerin tekrar eski inançlarına dönmelerine zemin hazırlayan bir husus olduğu şüphesizdir.

III. LALEŞ TAPINAĞININ MEDRESEYE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Laleş Vadisi, Irak'ta Musul vilayetinin kuzeyinde yer almaktadır. Musul'un merkezine yaklaşık 55 km, Şeyhan nahiyesine ise 12 km uzaklıkta olan bu vadiyi önemli kılan hususların başında Yezidilerce kutsal sayılan Laleş Tapınağı gelmektedir. Vadiyi çevreleyen dağlardan biri olan Laleş dağı, Hakkâri sıradağlarının Musul'un kuzeyine kadar devam eden uzantısıdır.¹⁰³ Laleş vadisini çevreleyen yüksek dağlar Nuh Tufanı ile de ilişkilendirilerek, Nuh'un gemisinin Cudî'ye inmeden önce bu vadiden geçtiği rivayet edilir. Laleş Tapınağının bulunduğu mekânın daha önce bu bölgede yaşayan Hıristiyanların yaptırdığı metruk Mâr Kıddis Yuhanna Manastırının harabeleri olduğu kaydedilir. Bu sebeple Şeyh Adî b. Müsafir'den önce de bu vadinin kutsal bir yer olduğu belirtilir.¹⁰⁴ Şeyh Adî b. Müsafir Laleş'e geldiğinde halktan uzak ve metruk olan bu manastırda kalmıştır. Daha sonra bu manastırı kendi adıyla anılacak olan Adeviyye tarikatının bir tekkesine dönüştürerek ilim irşad faaliyetlerini burada yürütmüştür.¹⁰⁵ Laleş'in Adeviyye tarikatının merkezi haline gelmesinden sonra ehemmiyetinin daha da arttığı muhakkaktır. Laleş'i çevreleyen belde ve köylerde Şeyh Adî b. Müsâfir'in yetiştirdiği bazı talebeleri ve kendisine hizmet eden bazı şahsiyetlerin kabirlerinin bulunması da burayı Yezidiler açısından kutsal ve önemli kılan diğer bir husustur. Bu bölgede Yezidilerin saygı duyduğu yirmi yedi meşhur şahsiyetin mezarı bulunmaktadır.¹⁰⁶

Laleş Tekkesi Şeyh Adî b. Müsafir ve kendisinden sonra irşad postuna oturan Şeyh Ebu'l-Berekât Sahr, Şeyh Adî es-Sânî b. Şeyh Ebu'l-Berekât Sahr (ö. 611/1215) ve Şeyh Hasan b. Şeyh Adî es-Sânî (ö. 644/1246) dönemlerinde bir tekke olarak faaliyetlerine devam etmiştir. *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserde Adeviyye tarikatı mensuplarının Şeyh Adî b. Müsafir'in belirlediği tasavvufi prensiplere bağlı kalarak tarikat faaliyetlerini devam ettirdikleri bilgisine yer verilmiştir.¹⁰⁷ *Vefeyât*'in müellifi olan İbn Hallikan 681/1282 yılında vefat ettiğinden,¹⁰⁸ Adevilerin Miladî on üçüncü yüzyılın sonuna kadar Ehl-i Sünnet akidesine bağlı kaldıklarını söylemek yanlış olmaz. Dördüncü postnişin olan Şeyh Hasan b. Şeyh Adî es-Sânî döneminde Laleş Tekkesi'nin Sünnî kimliğinden ödün vermeye başladığı kabul edilse dahi, Sünnî tarikat yapılanmasının hemen birkaç yıl içinde heterodoks bir yapıya dönüşmesi zordur. Üstelik Adeviyye mensupları, 1254 yılında Musul atabeyi Bedreddin Lü'lü'nün emriyle Laleş Tekkesinin yakılıp yıkılması ve Şeyh Adî b. Müsafir'in akraba ve taallukatının sürgüne gönderilmesi sebebiyle¹⁰⁹ yaklaşık elli yıl Laleş ve çevresinde faaliyette bulunamamışlardır. Bu nedenle Adeviyye mensuplarının Laleş'e dönmeye başladığı 695/1296 yılından sonra Laleş Tekkesinde medfun olan Adeviyye tarikatı şeyhlerinin kabirlerine yönelik aşırı tazim ile burasının tekmeden tapınağa dönüşmeye başladığını söylemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Miladî 1300'lü yıllardan itibaren Adeviyye tarikatına ait izler silinmeye ve yerini

¹⁰³ Sıddikî, *Târîhu'l-Yezîdiyye*, s. 315.

¹⁰⁴ Sînû, *el-Ekrâdu'l-İzîdiyyün*, s. 231.

¹⁰⁵ Sıddik ed-Devlüci, *el-Yezîdiyye*, Matbaatu'l-İttihâd, Musul 1949, s. 208; Kîst, s. 50; Lescot, *Yezîdiler*, s. 21; Gorkîs 'Avvâd, *ez-Zahâirü's-şarkîyye*, der. Celil el-Atiyye, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1999, III/147.

¹⁰⁶ Sînû, *el-Ekrâdu'l-İzîdiyyün*, s. 236-238.

¹⁰⁷ Şemsüddin Ahmed b. Muhammed İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, Dâru Sâdir, Beyrût t.s., III/254.

¹⁰⁸ Hayreddin ez-Zirkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim Li'l-Melâyîn, Beyrût 2002, 15. Baskı, I/220.

¹⁰⁹ Sıddikî, *Târîhu'l-Yezîdiyye*, s. 318-319.

Yezidi inanç ve kültürüne bırakmaya başlamıştır. Tam bu dönemde Şam'da yaşayan Takiyüddin İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) Adeviyye mensuplarına hitaben yazdığı ve onların İslam'ın inanç ve ibadet esaslarından uzaklaşmaya başladıklarını dile getiren mektubu manidardır.¹¹⁰ Bu süreçte Adeviyye mensuplarından Sünnî tarikat yapısının İslam'a aykırı bir şekilde değiştirilmesine karşı çıkan bir grup, Laleş'ten ayrılarak Musul'un merkezi ile Suriye tarafındaki Sünnî halk arasında yaşamaya başlamışlardır. Bu kişiler sahip oldukları tasavvufî kültürü yaşatmak için Şeyh Adî b. Müsafir'in hayatta iken samimi münasebet içinde bulunduğu Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin (ö. 561/1166) Musul merkezde yaşayan torunları olan Hiyalî şeyhleriyle iletişime geçmiş ve onlarla yaptıkları evliliklerle nesillerini devam ettirmişlerdir.¹¹¹ Laleş Tekkesi 1254 yılında Bedreddin Lü'lü tarafından tahrip edildiğinden on dördüncü yüzyılın başında yeniden inşa ve tamir edilmiştir. Günümüze gelinceye kadar yaklaşık yedi yüz yıllık süreçte Yezidi liderleri tarafından Laleş Tapınağının bakım ve onarımları yapılmıştır. 1806 yılında Laleş Tapınağın bakım ve onarım işlerini üstlenen Hasan Bek de bunlardan biridir.¹¹²

Osmanlı döneminde Yezidilerin Irak toplumuna adaptasyonu çerçevesinde atılacak önemli adımlardan biri Laleş Tapınağının medreseye dönüştürülmesi düşüncesidir. Bu düşünce 1890'lı yıllarda hayata geçirilmiş ve tapınak bir medrese olarak hizmet vermek üzere hazırlanmıştır. Medresenin düzenli faaliyet yürütmesi için de yakın bölgelerden bazı araziler ve ağaçlık alanların gelirleri vakfedilmiştir.¹¹³ Musul Şeyh Adî Medresesi'nde eğitim gören talebelerin sayısındaki artış üzerine mevcut talebe sayısının azaltılması talep edilmişse de İstanbul'daki devlet ricalinin bu talebe sıcak bakmadığı ve talebelerin azaltılmasını uygun görmedikleri Musul'a gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Yezidiler Irak'taki dinî merkezleri durumunda olan Şeyhan'da Osmanlı Devleti tarafından açılan bu medreseden rahatsız olduklarını gizlememiş ve bir an önce kapatılması için gayret etmişlerdir. Bu durum hem Osmanlı hem de İngiliz arşiv belgelerine de yansımıştır.¹¹⁵ Nihayet 1900'ün ilk yıllarında tahsisatı kesilen Musul Şeyh Adî Medresesi tekrar Yezidilerin eline geçmiştir. Bu medresenin Yezidilerin elinden kurtarılması için 1322/1904 yılında Irak'tan İstanbul'a yazı gönderilmiştir.¹¹⁶ Osmanlı'nın Şeyh Adî Medresesi ve bölgeye açılan diğer medrese ve mekteplerin korunması için çabaları olmuşsa da bu girişimlerinden olumlu bir sonuç alınamamıştır. 1323/1905 yılında Şeyh Adî Medresesi kapatılmıştır.¹¹⁷

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki topraklarda farklı din, dil, mezhep ve tarikatlara mensup çok sayıda topluluk yaşamıştır. Osmanlı döneminde dinî ve kültürel çeşitliliğin en yoğun olduğu bölgelerden biri de Irak'tır. Demografik olarak Araplar, Kürtler ve Türkmenlerden oluşan Irak'ta, Müslümanlar mezhep olarak Şii ve Sünnî kimlikleriyle toplumsal alanda yer almıştır. Müslümanların dışında Yahudi ve Hıristiyanlar, Sabiiler, Yezidiler ve Kakailer, Sünnî tarikatlar ve Bektâşiler Irak'ın toplumsal yapısını zenginleştiren dinî ve tasavvufî topluluklardır.

¹¹⁰ Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmû'atu'r-resâilî'l-kübrâ*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût t.s., I/269-322.

¹¹¹ Sıddikî, *Târîhu'l-Yezîdiyye*, s. 176.

¹¹² Sînû, *el-Ekrâdu'l-İzîdiyyûn*, s. 134.

¹¹³ MF. MKT. No: 795, Gömlek No: 4, H. 1322/1904.

¹¹⁴ MF. MKT. No: 622, Gömlek No: 22, H. 1320/1902.

¹¹⁵ Osmanlı İngiliz Arşiv Belgelerinde Ezidiler, haz. Ahmed Gökçen, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 15.

¹¹⁶ MF. MKT. No: 795, Gömlek No: 71, H.1322/1904.

¹¹⁷ MF. MKT. No: 852, Gömlek:25, H.1323/1905.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Osmanlı Devleti'nde yaşayan dinî topluluklar içinde hatırı sayılır bir nüfusa sahip olan Yezidiler, diğer dinî azınlıkların aksine yirminci yüzyılın başına kadar hukukî bir statüye sahip olmadan varlıklarını devam ettirmişlerdir. Irak'taki %3'lük dinî azınlıklar içinde %26,3'lük oranla Hıristiyanlardan sonra ikinci büyük dinî topluluk statüsünde bulunan Yezidiler, ülke nüfusunun ise %0,86'sını oluşturmaktadır. Çoğunluğu Musul vilayetinde olmak üzere Yezidilerin, %97,5'i Kuzey Irak bölgesinde meskundur.

Osmanlıların Yezidilerle ilk münasebeti on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde I. Sultan Selim ile başlamıştır. I. Sultan Selim döneminde Dasnî ve Kilis emirliklerinin idaresi Yezidî beylerine verilmiştir. Bu durum Kanunî Sultan Süleyman döneminde de devam etmiştir. Kanunî, Şeyhan Emîrliği olarak bilinen Dasnî Emîrliğini Yezidilere verdiği gibi Safevîlerin yanında yer alan Soran Kürt Emîrliğini de yine Yezidî beyine vermiştir. Osmanlı'nın Yezidilerle ilişkileri bu minvalde Kanunî'nin vefatına kadar devam etmiştir. Fakat on altıncı yüzyılın son çeyreğinden itibaren Yezidilerin Musul ve çevresindeki Kürt emîrliklerinin iç işlerine müdahaleleri, yol kesme ve adam öldürme gibi toplumsal güven ve huzuru bozan faaliyetlerin içine girmeleri sebebiyle Osmanlı ile ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Takip eden dönemlerde Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinde kısmen düzelme olmuşsa da bu durum çok uzun sürmemiş ve Yezidiler, Irak'ta toplumsal barışı ve huzuru bozan dinî bir zümre olarak öne çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Yezidilerin siyasi otoriteye karşı gelme hususundaki dirençlerini kırmak amacıyla onlara yönelik askerî tedbirlere başvurmuştur. Bu konuda bir başarı elde edilse de bu defa Yezidilerin şehir hayatından uzaklaşarak, dağlık alanlarda daha izole bir yaşam tarzını benimsemeleri gibi bir sorunu ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren uzun bir süredir kırsal alana hapsolmuş ve marjinal bir topluluk olarak yaşayan Yezidileri toplumsal hayata yeniden kazandırmak için bir dizi faaliyetin içine girmiştir. Bu meyanda dinî, siyasi, askerî ve kültürel bazı adımlar atılmıştır. Bu adımlardan ilki Yezidilerin askerî tedbirlerle tedibi ve siyasi otoriteye baş kaldırmamaları için Musul'dan uzak bölgelere tenkilleridir. İkinci adım Yezidilerin İslam'a davet edilmesi ve Müslüman toplumla kaynaşmalarının sağlanmasıdır. Bu amaçla özel komisyonlar oluşturulmuş ve Müslüman olan Yezidî liderleri rütbe ve maaşla taltif edilmişlerdir. Üçüncü adım Yezidilerin Irak'taki eğitim-öğretim sistemine entegre edilmesidir. Bu amaçla Müslüman olan Yezidî köylerinde cami, medrese ve mektepler açılmış ve buralara muallim, müderris ve imamlar görevlendirilmiştir. Dördüncü adım ise Yezidilerin askere alınmasıdır. Bu şekilde onların Müslüman tebaa ile aynı ortamlarda bulunmaları ve birlikte yaşama hususunda teşvik edilmeleri hedeflenmiştir. Beşinci ve son adım ise belki de en dikkat çekici olanıdır. O da Yezidilerin hukukî bir statüye kavuşturulmasıdır. Bu amaçla Yezidilerin nüfus kütüğünde mezhep hanesine "Yezidî" olarak kayıtları sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Yezidilerin toplumsal hayata adaptasyonu için attığı bu adımlar kısmen başarılı olmuşsa da özellikle askerlik, eğitim sistemine entegrasyon konularındaki olumsuz duruşları sebebiyle bu proje akamete uğramıştır. Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla beraber Osmanlı Yezidî ilişkileri yine eski olumsuz haline geri dönmüştür.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, Beşir Said, *Behdînân ve 'Aşâiruhâ*, Matbaatu Hânî, Duhok 2014.

Abûd, Züheyr Kazım, *el-Ezîdiyye hakâik ve hafâyâ ve esâtir*, el-Müessesetü'l-'Arabiyya, Beyrût 2005.

Journal of Social Sciences and Humanities:

- Ahmed, Sami Said, *el-Yezîdiyye ahvâluhum ve mu'tekadâtuhum*, Matbaatu'l-Câmi'a, Bağdat 1971.
- 'Avvâd, Gorkîs, *ez-Zahâirü's-şarkiyye*, der. Celil el-Atiyye, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1999.
- Azzâvî, Abbas, *Târîhu'l-Yezîdiyye*, Matbaatu Bağdat, Bağdat 1935.
- Azzâvî, Abbas, *'Aşâiru'l-'Irâk*, Mektebetü'l-Hadârât, Beyrût t.s.
- Bozan, Metin, *Şeyh Adî b. Müsafir*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2012.
- Buva, Thomas, *el-Yezîdiyyûn ve usûluhumu'd-dîniyye ve ma'abiduhum*, çev. Suad Muhammed Hıdır, el-Merkezu'l-Akadîmî Li'l-ebhâs, Beyrût 2013.
- Cerad, Halef, *el-Yezîdiyye ve'l-Yezîdiyyûn*, Dâru'l-Hivâr, Lazkiye 1995.
- Çakar, Mehmet Sait, *Yezidilik*, Vadi Yayınları, Ankara 2007.
- ed-Devlüci, Siddik, *el-Yezîdiyye*, Matbaatu'l-İttihâd, Musul 1949.
- ed-Dûskî, Enes Muhammed Şerîf, *etbâ'u's-Şeyh Adî b. Müsafir el-Hakkarî mine'l-Adeviyye ile'l-Yezîdiyye*, Matbaatu Hâvâr, Duhok 2006.
- Ferhân, Şemo, Adnan Ziyân, Kadir Selim, *Dirâsât fî târihi'l-Kurdi'l-Êzîdiyyîn*, Matbaatu Cami'atu Duhok, Duhok 2009.
- Fuccaro, Nelida, *Öteki Kürtler Sömürge Irak'ında Ezidiler*, Bgst Yayınları, İstanbul 2010.
- Hasû, Abdunnasır, *el-Yezîdiyye ve'l-felsefetü'd-dâire*, Dâru't-Tekvîn, Dimaşk 2008.
- Herûtî, Sadî Osman, "Osmanlılar Döneminde Kürtler", *Kürtler (Tarih)*, çev. Hüseyin Güneş, Ed. Mehmet Akbaş, Nida Yayıncılık, İstanbul 2015.
- İbni Hallikân, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'la'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, Dâru Sâdir, Beyrût t.s.
- İbn Teymiyye, Ahmed, *Mecmû'atu'r-resâili'l-kübrâ*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût t.s.
- Kavak, Abdulcebbar, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf 17. Yüzyıl*, İlâhiyât Yayınları, Ankara 2016.
- Kîst, Con S., *el-Hayâtu beyne'l-Kurd târihu'l-Êzîdiyyîn*, çev. İmad Cemil Mizûrî, Dâru Sipîrîz, Duhok 2011.
- Lescot, Roger, *Yezidiler*, çev. Ayşe Meral, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- el-Mâyî, Enver, *el-Ekrâd fî Behdînân*, Matbaatu Hâvâr, Duhok 2011.
- Osmanlı İngiliz Arşiv Belgelerinde Ezidiler, haz. Ahmed Gökçen, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 15.
- Purgstall, Baron Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984.
- Raûf, İmad Abdüsselam, *el-Mu'cemu't-târîhî li imâreti Behdînân*, Matbaatu'l-Hâc Hâşim, Erbil 2011.
- Selûm, Sa'd, *Mietu vehm 'ani'l-akalliyyât fi'l-'Irak*, Dâru'r-Râfideyn, Beyrût 2015.
- Sînû, Ahmed, *el-Ekrâdu'l-Êzîdiyyûn fi'l-ahdi'l-Osmânî*, Dâru'z-Zamân, Dimaşk 2012.
- Sıddikî, Muhammed en-Nâsır, *Târîhu'l-Yezîdiyye*, Dâru'l-Hivâr, Suriye 2015.
- Tavakkulî, Muhammed Raûf, *Tarih-i Tasavvuf der Kurdistan*, İntişârât-ı Tavakkulî, Tahran 1381.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Y.y., t.s.

ez-Zirkli, Hayreddin, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim Li'l-Melâyîn, Beyrût 2002.

Arşiv Belgeleri

- BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVNSMHM. d], No: 26, Gömlek No: 532, H. 982/1574.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVNSMHM. d], No: 34, Gömlek No: 503, H. 986/1578.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVNSMHM. d], No: 48, Gömlek No: 536, H. 990/1582.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVNSMHM. d], No: 49, Gömlek No: 341, H. 991/1583.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVNSMHM. d], No: 53, Gömlek No: 319, H. 992/1584.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVN SMHM. d], No: 115, Gömlek No: 295, H. 1118/1706.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVNSMHM. d], No: 115, Gömlek No: 296, H. 1118/1706.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVN SMHM. d], No: 115, Gömlek No: 512, H. 1118/1706.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVN SMHM. d], No: 115, Gömlek No: 513, H. 1118/1706.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVN SMHM. d], No: 115, Gömlek No: 514, H. 1118/1706.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} DVN SMHM. d], No: 121, Gömlek No: 1297, H. 1125/1714.
BOA, Osmanlı Arşivi, [AE. SMHD.I], No: 132, Gömlek No: 9720, H. 1166/1753.
BOA, Osmanlı Arşivi, [HAT], No: 1321, Gömlek No: 51613, H. 1251/1835.
BOA, Osmanlı Arşivi, [HAT], No: 448, Gömlek No: 22332, H. 1253/1838.
BOA, Osmanlı Arşivi, [İ. DH], No: 105, Gömlek No: 5311, H. 1261/1845.
BOA, Osmanlı Arşivi, [MVL], No: 77, Gömlek No: 53, H. 1265/1849.
BOA, Osmanlı Arşivi, [MVL], No: 107, Gömlek No: 94, H. 1268/1851.
BOA, Osmanlı Arşivi, [HR. MKT], No: 59, Gömlek No: 30, H. 1269/1853.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} MKT. MHM], No: 121, Gömlek No: 100, H. 1274/1857.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} MKT. MHM], No: 121, Gömlek No: 5, H. 1274/1858.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} MKT. MHM], No: 200, Gömlek No: 55, H. 1277/1860.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} MKT. MHM], No: 495, Gömlek No: 21, H. 1305/1887.
BOA, Osmanlı Arşivi, [A} MKT. MHM], No: 499, Gömlek No: 2, H. 1306/1889.
BOA, Osmanlı Arşivi, [Y. A.HUS], No: 243, Gömlek No: 23, H. 1308/1891.
BOA, Osmanlı Arşivi, [DH. MKT], No: 1889, Gömlek No: 75, H. 1309/1891.
BOA, Osmanlı Arşivi, [MF. MKT], No: 145, Gömlek No: 101, H. 1309/1892.
BOA, Osmanlı Arşivi, [MV], No: 71, Gömlek No: 10, H. 1310/1892.
BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 74, Gömlek No: 5520, H. 1310/1892.
BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 52, Gömlek No: 3879, H. 1310/1892.
BOA, Osmanlı Arşivi, [Y. MTV], No: 68, Gömlek No: 90, H. 1310/1892.
BOA, Osmanlı Arşivi, [Y. A. HUS], No: 267, Gömlek No: 24, H. 1310/1892.
BOA, Osmanlı Arşivi, [HR. SYS], No: 186, Gömlek No: 34, M.1892.

Journal of Social Sciences and Humanities:

- BOA, Osmanlı Arşivi, [DH. MKT], No: 1917, Gömlek No: 36; H. 1309/1892.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 68, Gömlek No: 5041, H. 1310/1892.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 78, Gömlek No: 5817, H. 1310/1892.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 112, Gömlek No: 8359, H. 1310/1892.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [MF. MKT], No: 168, Gömlek No: 44, H. 1310/1893.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [YA. HUS], No: 269, Gömlek No: 45, H. 1310/1893.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 531, Gömlek No: 39796, H. 1312/1894.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 376, Gömlek No: 28148, H. 1311/1894.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 292, Gömlek No: 21855, H. 1312/1894.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [Y. A. HUS], No: 312, Gömlek No: 102, H. 1312/1894.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [SD], No: 1471, Gömlek No: 13, H. 1313/1895.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [MF. MKT], No: 622, Gömlek No: 22, H. 1320/1902.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [MF. MKT], No: 795, Gömlek No: 4, H. 1322/1904.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [MF. MKT], No: 795, Gömlek No: 71, H.1322/1904.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [MF. MKT], No: 852, Gömlek:25, H.1323/1905.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [DH. ŞFR], No: 362, Gömlek No: 82, R. 1322/1906.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [MV], No: 113, Gömlek No: 161, H. 1324/1906.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 2781, Gömlek No: 208535, H. 1324/1906.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 28, Gömlek No: 2884-216234, H. 1324/1906.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [DH. TMK], No: 249, Gömlek No: 33, H. 1325/1907.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [MF. MKT], No: 1138, Gömlek No: 54, H. 1327/1909.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [DH. EUM. THR], No: 5, Gömlek No: 29, H. 1327/1909.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [DH. MKT], No: 2818, Gömlek No: 75, H. 1327/1909.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [MV], No: 184, Gömlek No: 68, H. 1332/1914.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [BEO], No: 4253, Gömlek No: 318922, H. 1332/1914.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [İ. MVL], No: 286, Gömlek No: 11312.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [HR. HMS. İŞO], No: 175, Gömlek No: 3.
- BOA, Osmanlı Arşivi, [HR. TO], No: 213, Gömlek No: 28.